

Babucs Zoltán

HALÁLRA ÍTÉLT HADSEREG?

Hetven esztendeje annak, hogy 1943. január 12-én megkezdődött a magyar királyi 2. honvéd hadsereg súlyos véráldozatokkal járó visszavonulása a Don-kanyarból, amit a közbeszéd helytelenül csak a „második magyar hadsereg” „voronyezsi” vagy „doni katasztrófájaként” ismer. Az 1942-es nyári német offenzívába bevont román és olasz hadseregek is hatalmas veszteségeket szenvedtek, a két hadsereggel felvonult románok 158 ezer, az olasz 8. hadsereg pedig 122 ezer főt veszített. Hozzájuk képest a mi veszteségeink sem törpülnek el, mivel a magyar 2. hadsereg személyi vesztesége hozzávetőlegesen 50 ezer hősi halott, 50 ezer sebesült és 26 ezer hadifogoly volt. Azaz a véres veszteség mindösszesen 126 ezer fő. A magyar 2. hadsereg nehézfegyverzetének 100 százaléka pusztult el, teljes anyagi vesztesége közel 70 százalékos volt, ami 367 millió pengőt tett ki. A szomorú évfordulón válaszokat keresünk. Miért harcoltak honvédeink a Donnán, s a „halálra ítélt hadsereg” visszakapta-e becsületét? Eme kérdések megválaszolása mellett az évtizedek alatt felhalmozódott tabuk közül is érdemes néhányat feszegetnünk.*

Rövid historiográfiai áttekintés a „felszabadulástól” a rendszerváltozásig

A II. világháborúval foglalkozó magyar hadtörténetírás meglehetősen behatárolt keretek közé szorult az 1989 előtti Magyarországon, mivel idomulnia kellett a „bűnös nemzet” és az „utolsó csatlós” terminológiáihoz. Háborús részvételünket eleve elítélve, annak okait „osztályharcos” személet alapján lehetett vizsgálni, a magyar hadsereg részvételével elnagyoltan, a hazai ellenállás szerepét pedig maximálisan túlhangsúlyozva volt ildomos foglalkozni.

A második Mohácsként aposztrofált doni katasztrófa azonban foglalkoztatta – és ma is foglalkoztatja – a magyar közvéleményt. A hazatért magyar 2. hadsereg katonáinak 1943-tól kezdve évtizedeken keresztül hallgatniuk kellett arról, mi is történt a Donnán. A kommunista államberendezkedésű Magyarországon két esztendővel az 1956-os ese-

* Felhasznált irodalom: BABUCS Zoltán – MARUZS Roland: „Ahol a hősök születnek”. Az egri magyar királyi „Dobó István” 14. honvéd gyalogezred története (1922–1945), második, bővített kiadás, Püedlo, Budapest–Nagykovács, 2007; BABUCS Zoltán – MARUZS Roland – SZABÓ Péter: „Légy győzelmek tanúja...” A kecskeméti magyar királyi „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred a második világháborúban, Püedlo, Budapest–Nagykovács, 2008; BABUCS Zoltán – SZABÓ Péter: „Szent Istvánnal álljuk mindig a vártát.” A székesfehérvári magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezred a második világháborúban, Püedlo, Budapest–Nagykovács, 2009; BABUCS Zoltán – SZABÓ Péter: „Legyetek esküdtökhöz hívek mindhalálig!” A budapesti magyar királyi „József Nádor” 2. honvéd gyalogezred története (1921–1943), Püedlo, Budapest–Nagykovács, 2013; Hol vannak a katonák? Szemelvények Sára Sándor doni dokumentumfilmjeiből és korabeli hadiokmányokból, szerk. Tál Gizella – Raffai István, Új Horizont, Veszprém, 2005; SZABÓ Péter: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943), második, bővített kiadás, Corvina, Budapest, 2001.

mények után jelent meg Münnich Ferenc előszavával a Dr. Horváth Miklós által szerkesztett, a rendszernek tetsző kommentárokkal ellátott, *A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál* című munka, amely levéltári dokumentumokból szemelgetett. Hasonló levéltári szelekció eredménye volt Nemeskürty István 1972-ben megjelent *Requiem egy hadseregért* című kötete, amely nagy érdeklődésre tartott számot. Ezen könyv több kiadásban is napvilágot látott, s bár az 1989 előtti rendszer szája íze szerint íródott, mégis volt egy hatalmas erénye: először siratta el a magyar 2. hadsereg katonáit.

A magyar közvéleményre jóval erőteljesebben hatott Sára Sándor *Krónika* című dokumentumfilm-sorozata, amely a magyar 2. hadsereg Don menti harcairól szólt. A rendező 120 egykori szemtanút szólaltatott meg – a vezérkari tisztektől kezdve a munkaszolgálatosokig – huszonöt részes dokumentumfilmjében, amely 1983-ban került először képernyőre. Moziváltozata *Pergőtűz* címmel volt látható, 80 ezer példányban kinyomtatott szöveggönyvét a megjelenés után pár héttel bezúzták. A téma húsbavágónak számított, hiszen majdnem minden család érintett volt a doni tragédiában, s a 2. hadsereg sorsa kibeszéletlen és lezáratlan téma maradt. A rendszerváltozás után két kiadást is megért, széles körben ismert *Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943)* című kötet szerzője, Szabó Péter hadtörténész a következőképp vélekedett a Sára-féle dokumentumfilm fogadtatásáról és hatásmechanizmusáról: „Az akkori politikai vezetés riadalmának egyik nyilvános kiváltó oka az volt, hogy képernyőre kerülhet-e annak bemutatása, hogy egy magyar tizedes és egy orosz – melleleg kémfeladattal megbízott – tanítónő szerelmesek lesznek egymásba. De más problémák is adódtak. A Sára Sándorral készített riportok egyikéből azt is megtudhatjuk, hogy a televízió akkori vezetői meglehetősen sokallták a »Krónika« terjedelmét, mondván, ilyen sokrészes dokumentumfilm-sorozat még a magyar munkásmozgalom történetéről sem készült. A rendszerváltozást követően már néhányszor – többnyire éjjel – bemutatott monumentális dokumentumfilm-sorozat milliókat készítetett emlékezésre s önvizsgálatra. A felidézett szomorú események ember-pszichológiai tragikumát és morális tanulságát a rádöbbenés erejével szabadította fel.”

Papírtalpú bakancsok és „leírt” katonák?

Azon hadtörténészekhez tartozom, akik vallják: a magyar királyi 2. honvéd hadsereget nem elpusztulni küldték ki a keleti hadműveleti területre, hanem abból a megfontolásból, hogy az 1938–1941 közötti országgyarapítások német támogatását valamennyire kompenzálják.

Ami a felszerelését illeti, még manapság is – háborús szerepünket vizsgálván – sokan elfelejtkeznek arról, hogy a II. világháborúban részt vevő magyar királyi honvédség fegyverzete, egyenruházata és felszerelése mind mennyiségben, mind minőségben elmaradt a német és a szovjet hadseregekéétől. Hiszen a magyar hadsereget nem a katonai nagyhatalmak háborújában való részvételre készítették fel. A honvédség 1938-tól meginduló fejlesztése legfeljebb a szomszédos országok hasonló, vagy azt meghaladó hadipotenci-

állal rendelkező hadseregeivel megvívandó harcokra képesítette a csapatokat. A revízió jegyében szellemileg is erre voltak felkészítve. A fegyverzetnek, a személyi állomány felszerelésének, ruházatának, szállító járműveinek összeállításánál egy esetleges közép-európai hadszíntér terep- és időjárási viszonyait vették alapul.

A magyar fél kérésre a németek nagyvonalú ígéretet tettek arra, hogy a magyar 2. hadsereg hiányzó nehézfegyverzetét biztosítják. A német hadiipar azonban a Wehrmacht 1941-ben elszenvedett veszteségeit sem tudta pótolni, így csak zsákmányanyagból származó, korszerűtlenebb páncélosokat, páncéltörő eszközöket és gyalogsági nehézfegyvereket adtak át. Mindezek mellett a hadművelleti területre vezényelt magyar 2. hadsereget a lehetőségekhez képest a lehető legjobban felszerelték, az itthon maradt alakulatokat valósággal „levetkőztették”, hogy a kivonuló csapatokat megfelelően elláthassák.

Vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a honvéd vezérkar főnöke a kivonuló hadsereg anyagi felkészültségéről így vélekedett:

A rendelkezésre álló időhöz és eszközökhöz mérten mindent megtettünk, hogy a 2. hadsereget várható feladataira a lehető legjobban felkészítsük. Felfegyverzés tekintetében nyugodtan állíthatjuk, hogy az elvonuló hadsereg mindazon korszerű fegyverekkel kellő számban rendelkezik, amellyel bármilyen ellenféllel szemben felveheti a harcot és nem marad el semmiféle hadsereg mögött.

Szervezés terén is megadtuk a hadseregnek a lehetőségekhez mérten egyébként is mindazt, amihez a korszerű harcban és a várható ellenféllel szemben a tapasztalatok szerint szüksége lehet.

Így tehát azon állítások, amelyek szerint nyári ruházatban és papírtalpú bakancsban vountak el, enyhén szólva is nevetségesek.

A közhiedelemmel ellentétben nem a „felesleges elemekből” tevődött össze a magyar 2. hadsereg személyi állománya, hanem emberanyag szempontjából az ország területét egyenlően terheltek le. Úgy, hogy a fiatalabb korosztályokat minél kisebb mértékben vegyék igénybe. Ezért a kivonuló sorállomány 20 százaléka volt tényleges szolgálati idejét teljesítő honvéd, a fennmaradó hányadot a 30–45 év közötti korosztályok tartalékos állománya adta. Mivel a megnagyobbodott ország lakosságának közel 20 százaléka nemzetiségi volt, úgy állították össze a kivonuló alakulatok legénységi állományát, hogy a nemzetiségek is arányosan kivegyék részüket a hadkötelezettségéből. A kivonuló magyar 2. hadsereg 207 ezer fős élelmezési létszámából 35 ezer volt a munkaszolgálatosok létszáma. Eme hadsereg személyi állományára vonatkozóan jegyezte meg a honvéd vezérkar főnöke, hogy „a drága magyar vérrrel takarékoskodnunk kell”.

A harctéren bebizonyosodott, hogy a honvédek felszerelése, fegyverzete, kiképzése nem felelt meg a keleti front viszonyainak. Ruházatuk nem védett eléggé a hidegtől, az erősen elhasznált gyalogsági fegyverzet zöme befagyott a nagy hidegben, a lőszerelátás kritikán aluli volt. A mélység nélküli védelem, a kevés páncéltörő és gépfegyver nem tudott elegendő támogatást nyújtani. A páncéltörő fegyverek java hatástalannak bizonyult a T-34 harckocsikkal szemben, nem tudta azok páncélzatát átütni, legfel-

jobb csak lánctalpát szakíthatta le. A németektől kapott páncélosok mennyisége és minősége elégtelen volt, mivel páncélvédetség és tüzérszempontjából is alulmaradtak a szovjet közepes és nehéz harckocsikkal szemben. 1942 kora ősztől a hazai fegyverzeti utánpótlás szinte a nullára csökkent, mivel a magyar–román viszony egyre feszültebbé vált, s felő volt, hogy határháborúra kerül sor. A hadvezetőség ezért állította le a további utánpótlás kiszállítását a Donhoz, hiszen az itthon maradt seregeket kellett felszerelniük, nehogy a románok lerohanják hazánkat, s úgy járjunk, mint 1918-ban.

A katonák ellátása sem volt zökkenőmentes, s a német ellátást a fűszerezett ételekhez szokott magyar bakák ízetlennek, elégtelennek találták. A honvédek többsége igen ritkán kapott levelet, csomagot hazulról, a beígért felváltás nem érkezett be, szabadságotól kevés jutott, így a legénység hangulata meglehetősen nyomott volt. Problémát okozott a gyalogság szinte teljes gépesíthetősége, a szállító járművek fogatolt szekerek voltak, a lovak alultápláltsága miatt a vonatanyag zöme a visszavonuláskor megsemmisült. Emiatt a sebesülteket nem tudták szállítani, a legkritikusabb helyzetben a hadsereg mobilitása szinte a nullára csökkent. A visszavonulás során majdnem végig a szabad ég alatt tartózkodó honvédek egészségi állapota jelentősen leromlott, ez is hozzájárult a magas embervesztéshez. Mindezek ellenére megpróbáltak rendezetten visszavonulni erélyes tisztek és altisztek vezetésével, felvenni a kilátástalan harcot az ellenséggel, az időjárási elemekkel és olykor saját szövetségeseikkel. A honvédek harci kedvét a visszavonulás alatt már nem „a bolsevizmus elleni küzdelem” motiválta, hanem az épségben hazajutás vágya. A legénység és a tisztikar soraiban nagy volt a félelem a fogságba eséstől, ezért többségük utolsó löszerezet magának tette félre, hogy a hadifogságba esés helyett főbe lőhesse magát. A honvédek doni helyállítását első ízben Horthy Miklós fogalmazta meg 1943-ban, amikor Adolf Hitler kirohanására reagált Klessheimben: „Hogy a magyar hadsereg hogyan verekedett, azt majd a hadtörténet fogja megállapítani, és meg kell várni majdani történelmi vizsgálódások eredményét, azután lehet végleges ítéletet alkotni [...] Egy hadsereg, amelynek száznegyvenhatezer halottja és harmincezer sebesültje volt, semmi esetre sem viselkedett gyalázatosan.”

Mit kerestünk mi a Donnál?

Az elmúlt évtizedekben feltették a kérdést, de még manapság is kérdezik: mit kerestünk a Donnál? Ma is szokás arra hivatkozni, hogy honvédeink nem látták a harc értelmét, „halálra ítélt” hadseregnek vélték magukat, nem értették, miért kell német érdekeket szolgálva hazájukat védeni a Donnán.

Már az 1942 januárjában folytatott német–magyar tárgyalások alkalmával jegyezte meg az alábbiakat Szombathelyi Ferenc vezérezredes 1942 januárjában: „Meg kell gondolni azt is, hogy Magyarország tisztán ideális javakért harcol. Nem keresünk Oroszországban semmit, nem úgy, mint a románok, akik minket állandóan és nyíltan támadással fenyegetnek és véreinket Erdélyben sanyargatják.”

A kivonuló legénységi állomány lélektani felkészítését már a vasúti kiszállítási időszakában megkezdtek a tisztek: „Minden honvéd Magyarország képviselője. Nem az orosz nép, hanem a bolsevizmus ellen harcol.” A fennmaradt halványzöld tábori levelezőlapok tömkelege is bizonyítja, a honvédek nagyon is tudatában voltak annak, mit keresnek hazájuktól távol. Adalékként a „hírös város”, Kecskemét háziezredének, a magyar királyi „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred paraszti származású katonáinak leveleiből idézek. Raffay György őrzetető 1942. augusztus elején írta haza: „Egész eddigi tapasztalatom szerint a magyar földön élő cigányok szebb és különb életet élnek, mint ezek itt az orosz paradicsomban. Nincs ezeknek se ruhájuk, se enivalójuk. A kenyérük vad lóherevirágból készül. Szent állatuk a tehén, vele egy fedél alatt laknak. A sertést nem is ismerik. Annál több itt a tetű és a rüh. Alattomos piszkos nép ez, s ezek akarták meghódítani a kulturált Európát.” Nyíri László tizedes a következő sorokat küldte haza 1942 őszén: „Igaz és őszinte tapasztalataimmal rá akarok mutatni az orosz kulturálatlanságára, mely őket az állati színvonalra süllyesztette alá [...] világosan tapasztalható – a mi szemeinknek elképzelhetetlennek hitt – nyomorúság. Minden egyes katona utálatlansággal hasonlítja össze ezt a terrorral sakkban tartott paradicsomot szép Hazánkkal. Nem is tudom, hogy mi történe, ha ez a nép széjjel nézhetne odahaza minálunk. Akkor joggal mondhatná, hogy a paradicsomban jár, mert a mi Hazánk az ő országukhoz viszonyítva – minden elfogultság nélkül is írva – paradicsom. [...] Magyarországon van bőségesen minden és sohasem engedhető meg, hogy Hazánkra is hasonló »jólétet« erőszakoljanak rá.” Zsuzsador Pál szakaszvezető pedig így zárta sorait: „Nem tudnának annyi kincset adni, amennyiért ezen a földön maradnék.”

A hátország is tudta, hová és miért mennek a fiai. A búcsúünnepségek szónoklatai is erről tanúskodnak, s az is, hogy gyűjtések sorozata vette kezdetét a harcoló honvédek és családjaik támogatására. 1942 novemberének elején Farkas Sándor, a koronázó város, Székesfehérvár polgármestere a következő szavakkal búcsúztatta háziezredük zömét, köztük fiát is:

A messze Don és Volga partján magyar véreink harcolnak azért, amiért már ezer éve harcol a magyar: a kereszténységért, a Hazáért és a nyugati kultúráért. Ez a mi sorsunk. A Kárpátok medencéje ütközőpont a Nyugat és Kelet minden harcában. [...] Ezért harcol most a Don és a Volga partján a magyar, odahív titeket is az Isten és a Haza. Odahívja Szent István az ő honvédeit. [...] Isten áldása legyen veletek. A jó Isten áldja és oltalmazza utatokat, küldetéseteket. Idehaza forró imádsággal kísérjük mindennap sorsotokat. Visszavárunk mindnyájatokat a dicsőség mezejéről hősi tettekkel ékesítve. Bizonyosan hisszük és adja meg a mindenható Isten, hogy úgy legyen.

A korábbi lelkes hangulat 1942 végére lassacskán eltűnt a honvédek haza írott leveleiből. Elfogytak a hazafias szólamok, helyette pedig eluralkodott a „mit keresünk mi itt?” érzése. Mivel cenzúrázatlan levelek viszonylag kevés számban maradtak fent, érdemes idéznünk Kovács József tartalékos címzetes szakaszvezető sorait, aki a jászberényi 32/9. puskásszázad katonájaként így írt haza 1942 végén:

Drága Anyukám! Itt küldök egy kis csomagot a gyerekeknek, két doboz sajtot egy szabadságos katonával [...] tőle küldjél ki egy kis csomagot, ha majd jön vissza. Én jól vagyok, itt nincs semmi baj. Csend van, messze vannak az oroszok hozzánk, csak vaktában lövöldöznek. Mi is, ők is. Tehát ne aggódjál, vigyázok magamra, amennyire csak lehet. Talán a tavasszal hazamegyek, ha nem is véglegesen, de szabadságra azt hiszem, ha a zászlóaljat váltják, én is megyek velük, bár úgy lenne, még nem tudja senki [...] Egy kicsit hideg van, más bajunk nincs. Az étkezés az nem az elsőrangú, tehát nem úgy van, mint ahogyan mondják: milyen jó dolga van az első vonalbeli bakának, ha nagy a hó, talán be sem jön a főtt étel, a száraz koszt meg elég kevés...

A „doni poklot” túlélőkben örök túske maradt hadseregparancsnokuk hírhedt 1943. január 24-i hadparancsa, mely szerint „a 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét”. 1945 után – de sajnos még mostanában is – vitéz Jány Gusztáv vezérezredes egész hadseregparancsnoki tevékenységét ezen „szégyenparancsa” alapján ítélték meg. Ezt hozták fel az ellene lefolytatott koncepciós perben, amelynek eredményeként golyó általi halálra ítélték és kivégezték. Jány Gusztáv jogi rehabilitációjára évtizedekig kellett várni, azt a Legfelsőbb Bíróság csak 1993. október 4-én hagyta jóvá.

Mostanára már ismertté váltak azok a lelki mozgatórugók, amelyek eredményeként a hadseregparancsnok idegösszeroppanást kapott és tehetetlen elkeseredésében megírta eme hadparancsát. Később Jány vezérezredes, ez az ízig-vérig katonaember – aki az első vonalban sebesült meg a nyári hídfőcsaták alkalmával – revideálta hadparancsát, többek között az 1943. március 12-i 30. számú hadseregparancs kiadásával, 1943. március 31-én pedig hatályon kívül helyezte, beosztottai azonban életük végéig magukban hordozták az ekkor kapott lelki sebeket. Jány vezérezredes búcsúparancsában így köszönt el beosztottjaitól:

Köszönettel és elismeréssel adózom azoknak a parancsnokoknak és honvédeknek is, kik a Don-menti és az azutáni ütközetekben becsülettel állták a harcot, és fagy, véres veszteség, nélkülözés, 1000 km-es menet után ma megint megfogyva bár, de töretlenül egységbe forrasztva várják Legfelsőbb Hadurunk parancsait.

Büszkén, emelt fővel vonuljunk békeállomásunkra, mert a Don-parti hősöknek testvérei, bajtársai lehettünk, de mi, kiknek nem jutott osztályrészül a dicsőség, hogy soraik közt lehessünk, tegyünk kemény fogadalmat, hogy hűek leszünk hozzájuk, hogy méltók akarunk lenni tetteikhez, hogy nem lehet oly nehéz feladat, mit reánk bízunk, hogy azt ne teljesítenők a legnagyobb lelkesedéssel, és ha Legfelsőbb Hadurunk fegyverbe szólít, akkor zárt acélfalként állunk, vagy gázoljuk le azt, aki bántani meri a magyart.

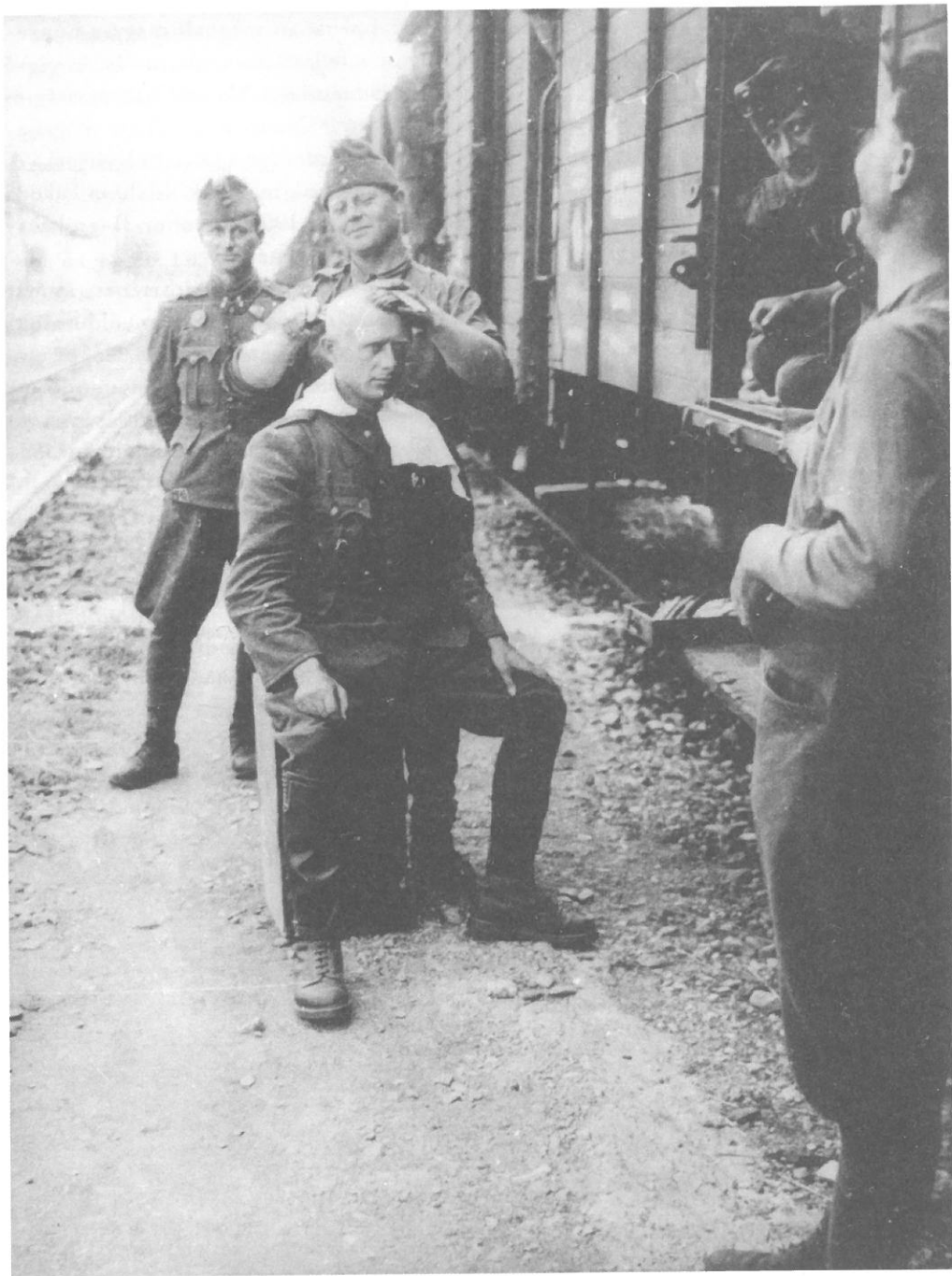
Most pedig búcsúzom tőletek bajtársak, kikkel egy esztendőn át viharban jártam, melyben váltakoztak ragyogó diadalok és súlyos megpróbáltatások. A Magyarok Istene áldjon meg mindenkit, aki hű marad Legfelsőbb Hadurunkhoz, a magyar becsülethez és munkálja a jövődöt, ésszel, szerszámmal vagy fegyverrel, mert tudnunk kell, hogy a Kárpátok medencéjén kívül nincs számunkra hely, ott és érte élnünk, halnunk kell.

A II. világháború befejezését követően, közel 60 esztendő múltán az egykori Szovjetunió területén hősi halált halt vagy az ottani hadifogolytáborokban meghalt magyar honvédek, munkaszolgálatosok, hadifoglyok, civilek sírjainak felkutatása, exhumálása és végső nyugalomuk megadása végett született államközi megállapodás a Magyar Köztársaság és az Oroszországi Föderáció, Ukrajna és Moldávia között. Az orosz féllel kötött megállapodásnak köszönhetően két Magyar Központi Katonai Temető jött létre Bolgyirjevka és Rudkinó-Gremjacse mellett, ahol több tízezer honfitársunk nyugszik. Idehaza Pákozdtól áll a doni emlékkápolna, ahol a Don folyó partjáról 1999. október 31-én hazahozott „ISMERETLEN MAGYAR KATONA” alussza örök álmát.

Írhatnánk ezzel, hogy számvetésünk megtörtént, mivel a magyar hadtörténetírás már alaposan feltárta a magyar 2. hadsereg történetét, emlékművek hirdetik az „áldozatok” neveit. A Donnál nemcsak honvédek és munkaszolgálatosok tízezrei veszttek oda, de ami egy katona számára ugyanilyen fontos, ottmaradt a becsületük is. Hetven esztendő óta egyetlen magyar kormánynak sem volt bátorsága ahhoz, hogy erkölcsi kárpótlás gyanánt kimondja azt, amivel sokak lelki sebeire tudna gyógyírt adni: bár a vesztes oldalon álltunk, nagyapáink becsülettel, hősiességgel megállták a helyüket!

Elesett bajtárs temetése a miskolci 13. honvéd gyalogezrednél (Babucs Zoltán gyűjteménye)

„Átléptük a magyar határt és a hadnagy úrral együtt kopaszra nyiratkoztunk.
Készültünk már előre a nagy mérkőzésre!” (Babucs Zoltán gyűjteménye)